

УДК 343.2:340.13

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.23.329320>

Ю. А. Пономаренко,

докт. юрид. наук, доц.,
завідувач кафедри кримінального
права Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого,
голова громадської організації
«Всеукраїнська асоціація
кримінального права»

ПИТАННЯ ПРЕДМЕТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ В. Я. ТАЦІЯ І В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена проблематиці визначення предмета кримінально-правового регулювання. На підґрунті наукових досліджень, проведених професором В. Я. Тацієм, а також іншими українськими криміналістами, розвинута ідея про те, що таким предметом є регульовані нормами права суспільні відносини. При цьому висунуто твердження про необхідність розрізнення: по-перше, предмета і об'єкта кримінально-правового регулювання (з розумінням останнього як діяльності одного з суб'єктів регульованих кримінальним правом суспільних відносин); по-друге, – предмета кримінально-правового регулювання та предмета регулювання кримінального закону.

Висунуто твердження про те, що нормами, вміщеними у кримінальному законі, регулюються п'ять груп суспільних відносин: (1) між державою і особами, які вчинили кримінальні правопорушення, серед яких виділяються традиційні та альтернативні для кримінального права суспільні відносини; (2) між державою і особами, які вчинили суспільно небезпечні й протиправні діяння, що не є кримінальними правопорушеннями; (3) між державою і особами, які не вчиняли кримінальних правопорушень чи інших суспільно небезпечних і протиправних діянь, але до яких застосовуються засоби кримінального права; (4) між особою, яка вчиняє діяння за обставин, що виключають кримінальну відповідальність, та іншою фізичною чи юридичною особою, суспільством або державою, яким заподіюється шкода; (5) між державою та особою, яка вчинила діяння за обставин, що виключають кримінальну відповідальність. Тільки суспільні відносини першої групи і, вірогідно, п'ятої є за своєю природою кримінально-правовими; решта суспільних відносин, що регулюються нормами, вміщеними у кримінальному законі, мають іншу галузево-правову належність.

Визначено й описано елементний зміст структури кожного з названих видів суспільних відносин, встановлено юридичні факти, що їх породжують, показано об'єкт правового регулювання в межах кожного з цих видів суспільних відносин.

***Ключові слова:** кримінальне право; кримінальне правопорушення; кримінальна відповідальність; предмет кримінального права; кримінально-правове регулювання; кримінально-правові відносини; норма кримінального права; юридичний факт у кримінальному праві.*

Постановка проблеми. В загальній теорії права усталеним є розуміння галузі права як відносно самостійної сукупності норм права, які регулюють сферу однорідних суспільних відносин за допомогою одноманітного метода. При цьому вважається, що «особливий предмет правового регулювання галузі права як об'єктивний критерій її відокремлення в системі права потребує використання прийомів відповідного впливу – сукупності належних методів, прийомів та способів правового регулювання. Поєднання останніх у галузі права обумовлене специфікою її предмета – суспільними відносинами певного роду, окреслюються нормотворцем як юридичний (суб'єктивний) критерій відокремлення галузей»¹. Тому й об'єктивне кримінальне право володіє своїми специфічними предметом, методом, а також іншими ознаками самостійної галузі права, розуміння яких має вирішальний вплив не тільки на окреслення допустимих меж кримінально-правового регулювання, але й на створення та застосування його норм, а також і на їх наукове дослідження й університетське викладання. Не буде перебільшенням стверджувати, що від того чи іншого розуміння предмета будь-якої галузі права, у тому числі – й кримінального права, залежать результати кожного фундаментального чи прикладного дослідження у відповідній галузі юридичної науки. А тому кожен криміналіст так чи інакше не може оминати в своїх роботах цієї проблематики, а значить – приносить свій внесок у її розв'язання.

Аналіз останніх досліджень. Питання предмета кримінально-правового регулювання є одним з ключових у відповідній галузі науки, а тому отримало достатньо обширну літературу. При практично загальному визнанні того, що таким предметом охоплюються суспільні відносини, що складаються між

¹ Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. С. 177.

державою та особами, які вчиняють злочини (кримінальні правопорушення), щодо покарання (кримінальної відповідальності) останніх², разом з тим перманентно точаться дискусії про можливість охоплення цим предметом і деяких інших відносин. Передусім слід звернути увагу на позицію тих криміналістів, які вважають, що «Вимагаючи правомірної поведінки у формі утримання від вчинення злочинів, кримінально-правові заборони не лише охороняють встановлені у державі суспільні відносини, а і регулюють поведінку людини»³ [курсив мій – Ю. П.]. Крім того, вивчається і проблематика охоплення предметом кримінального права суспільних відносин, у межах яких до осіб, які вчинили злочини (або діяння, що хоч і підпадають під їх ознаки, проте не є злочинами), інших, окрім кримінальної відповідальності, засобів, зокрема засобів безпеки⁴. Певну історію вже має й наукова дискусія про охоплення предметом матеріального кримінального права суспільних відносин, що складаються у випадках учинення діянь за обставин, що виключають їхню злочинність (необхідної оборони, затримання злочинця і подібних)⁵. Перед запровадженням до кримінального законодавства поняття кримінального проступку актуалізувалося питання про те, чи є за своїм

² Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали наук. полілогу*, м. Харків, 7 верес. 2018 р. / [упоряд.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко]. Харків: Право, 2018. С. 17; Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін. Київ: ВАІТЕ, 2015. С. 234–243; Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні: монографія. Харків: Право, 2012. С. 23. Стрельцов Є. Л. До питання про предмет кримінального права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12, № 2. С. 64–73; Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2 (9). С. 29.

³ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. С. 28; Див. також: Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2012. С. 236; Гришук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права: навч. посіб. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. С. 23–25.

⁴ Див., наприклад: Чугуников І. І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса: Одес. нац. юрид. акад., 2001. С. 4, 6 та ін.; Шапченко С. Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2000. Вип. 40. С. 65–66.

⁵ Див.: Гришук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права: навч. посіб. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. С. 24; Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2012. С. 236; Чугуников І. І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса: Одес. нац. юрид. акад., 2001. С. 10.

змістом кримінально-правовими ті суспільні відносини, які складаються у зв'язку з його вчиненням проступку⁶.

Істотний внесок у розвиток учення про кримінально-правове регулювання загалом і, зокрема, – про предмет кримінального права, зробив видатний український криміналіст В. Я. Тацій (13.01.1940–28.09.2022), який піднімав його у цілій низці своїх робіт, опублікованих у різні періоди його творчого життя⁷. Сьогодні, коли його творча спадщина вже стала надбанням історії нашої науки, постала особлива потреба в її узагальненні, контекстуально-історичному осмисленні й експлікації до сучасного наукового дискурсу.

Метою статті, з огляду на викладене, є подальший розвиток досліджень предмета кримінально-правового регулювання на основі уявлень про нього, викладених у трудах професора В. Я. Тація.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтовне дослідження В. Я. Тацієм проблематики об'єкта кримінального правопорушення в парадигмі суспільних відносин, з неминучістю привело його і до постановки питання про предмет кримінально-правового регулювання, його відмежування від об'єкта кримінального правопорушення. Він, зокрема, писав, що «суспільні відносини, які є об'єктом злочину, лише ставляться під охорону кримінального закону, і останній жодного впливу на них не чинить. Точніше, не видозмінює, не регулює, як і не трансформує їх у кримінально-правові відносини, оскільки вони функціонують незалежно від нього. Таким чином, суспільні відносини,

⁶ Див.: Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2014. С. 62, 63 та ін.; Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: монографія / В. О. Туляков, Г. П. Пімонов, Н. І. Мітріцян та ін.; за заг. ред. В. О. Тулякова. Одеса: Юрид. літ., 2012. С. 41–43, 88, 116–117 та ін.

⁷ Див., наприклад: Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков: Выща шк. Изд-во при ХГУ, 1988. С. 104–114; Тацій В. Я. Українська держава і правова система на початку ХХІ століття: виклики правовій науці. В кн.: Тацій В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / упоряд.: О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов; відп. за вип. О. В. Петришин. Харків: Право, 2010. С. 608–636; Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. С. 157–174; Тацій В. Я. Кримінально-правові відносини і кримінальна відповідальність. *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали наук. полілогу, м. Харків, 7 верес. 2018 р. / [упоряд.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко]. Харків: Право, 2018. С. 25–30 та ін.

які виступають об'єктом того чи іншого злочину, лише охороняються кримінальним законом (не більше того), тому вони не перетворюються на кримінально-правові відносини»⁸. Інакше кажучи, він розмежовував *об'єкт кримінально-правової охорони і предмет кримінально-правового регулювання*, стверджуючи, що до останнього належать «ті суспільні відносини, які виникають у зв'язку зі скоєним злочином»⁹.

Таким чином, на відміну від деяких інших криміналістів, які ще у 1980–1990-х роках або не визнавали за кримінальним правом регулятивної функції, або стверджували, що предметом кримінально-правового регулювання є злочин і покарання за нього, В. Я. Тацій уже тоді послідовно відстоював тезу про кримінально-правові відносини як самостійний предмет регулювання кримінального права як галузі права. Він писав: «Злочин – не предмет регулювання кримінального права, а лише своєрідний акт людської поведінки, що обумовив появу відповідних суспільних відносин. Причому злочин породжує суспільні відносини особливого роду – шкідливі та небезпечні для охоронюваних кримінальним законом суспільно корисних ... відносин. Особливість цих відносин не тільки у тому, що вони – суспільні відносини особливого роду (антисоціальні), а й у тому, що вони врегульовані кримінальним законодавством і тому з моменту свого виникнення стають кримінально-правовими»¹⁰, «система ж антисоціальних відносин утворює предмет ... кримінального права як самостійної його галузі»¹¹. Такі відносини В. Я. Тацій називав «охоронними, бо вони виникають у зв'язку з виконанням кримінальним правом охоронної функції. Вони складаються на основі охоронних юридичних норм і є правовідносинами, за допомогою яких здійснюється юридична відповідальність, застосовуються

⁸ Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве: монография. Харьков: Выща шк. Изд-во при ХГУ, 1988. С. 104.

⁹ Там само. С. 108.

¹⁰ Там само. С. 109.

¹¹ Там само. С. 112.

заходи захисту суб'єктивних прав»¹². У свою чергу, кримінальне право він розглядав як необхідний інструмент правової політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, яка покликана знизити її рівень та забезпечити соціальний стан, що відповідає потребам захисту суспільства від злочинів; інструмент, за допомогою якого держава легітимно та дозовано, у межах Конституції, примушує осіб дотримуватися засад соціального спокою, правопорядку¹³.

У сучасний період теза про кримінально-правові суспільні відносини як предмет кримінально-правового регулювання не лише усталилася на сторінках наукових досліджень, але й увійшла до змісту підручників з кримінального права¹⁴ і вже не піддається критиці. Водночас сформовані у сучасній літературі судження щодо соціального призначення кримінального права¹⁵, співвідношення кримінального права і кримінального законодавства України¹⁶ дозволяють більш широко подивитися на предмет кримінально-правового регулювання.

Передусім слід взяти до уваги, що в загальній теорії права правове регулювання розуміється як «упорядкування поведінки учасників суспільних відносин за допомогою юридичних засобів»¹⁷. Водночас прийнято розрізняти об'єкт і предмет правового регулювання: «Об'єктом правового регулювання є людська діяльність, поведінка людей та їх об'єднань, яка в силу своєї соціальної значущості регулюється нормами та принципами права (юридично значуща поведінка)... Предметом правового регулювання є такі суспільні

¹² Тацій В. Я. Кримінально-правові відносини і кримінальна відповідальність. *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали наук. полілогу, м. Харків, 7 верес. 2018 р. / [упоряд.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко]. Харків: Право, 2018. С. 28.

¹³ Тацій В. Я. Українська держава і правова система на початку ХХІ століття: виклики правовій науці. В кн.: Тацій В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / упоряд.: О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов; відп. за вип. О. В. Петришин. Харків: Право, 2010. С. 622.

¹⁴ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. Вид. 6-те, перероб. і допов. Харків: Право, 2020. С. 15.

¹⁵ Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія / П. П. Андрушко, О. С. Бакумов, Ю. В. Баулін та ін. За заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2024. С. 18, 126.

¹⁶ Пономаренко Ю. А. Щодо співвідношення кримінального права і кримінального закону. *Сучасні проблеми юридичної науки та практики*: тези доп. та наук. повідом. всеукр. наук.-практ. конф. молод. учених та здобувачів / За заг. ред. М. І. Панова. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2007. С. 180–183.

¹⁷ Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. С. 136.

відносини, впорядкування яких є можливим і водночас доречним саме за допомогою юридичних засобів»¹⁸. Отже, кримінальне право, регулюючи поведінку (діяльність) певних суб'єктів, яка становить об'єкт його регулювання, тим самим упорядковує суспільні відносини, в яких така поведінка (діяльність) складається, і які є предметом його регулювання.

Крім того, визнання наявності у змісті кримінального закону, окрім норм кримінального права, також і норм іншої галузевої належності, приводить до висновку про нетотожність обсягу предмета регулювання кримінального права і предмета регулювання кримінального закону. Позаяк кримінальний закон містить також і норми не кримінального права, то предмет регулювання цих останніх не належить, у точному сенсі, до предмета кримінально-правового регулювання і може бути, радше, названий предметом «кримінально-законодавчого регулювання». Втім, щоб зайве не множити наукову термінологію, вважаю за можливе розуміти предмет кримінально-правового регулювання у двох сенсах:

1) у вузькому – який охоплює лише ті суспільні відносини, які регулюються нормами кримінального права, і

2) у широкому – який охоплює усі суспільні відносини, які регулюють нормами права будь-якої галузевої належності, вміщеними до кримінального закону.

Далі у цій статті йдеться про предмет кримінально-правового регулювання в його широкому розумінні. У такому сенсі предметом кримінально-правового регулювання охоплюються п'ять груп суспільних відносин.

Перша, найбільша за обсягом і головна група суспільних відносин, які регулюються власне *нормами кримінального права*, – це суспільні відносини, які складаються між особами, які вчинили кримінальні правопорушення (як кримінальні проступки, так і злочини), і державою. Єдиним

¹⁸ Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. С. 136.

правопороджуючим юридичним фактом для цих суспільних відносин є вчинення особою суспільно небезпечного, протиправного і передбаченого КК діяння, тобто кримінального правопорушення. Суб'єктами цих відносин є, з одного боку, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, а з іншого – держава в особі органів кримінального переслідування, але не суду¹⁹. Об'єктом цих суспільних відносин є система кримінально-правових засобів, що підлягають застосуванню до таких осіб, включно із засобами кримінальної відповідальності.

Залежно від наявності або відсутності у таких суспільних відносинах позитивного правозмінюючого юридичного факту вони *поділяються на дві підгрупи*:

1) *традиційні*, звичні для кримінального права суспільні відносини – ті, в яких не виник позитивний посткримінальний юридичний факт. Такі відносини регулюються нормою кримінального права, *гіпотеза* якої описує тільки один юридичний факт – кримінальне правопорушення, а *санкція* – передбачає лише повноваження держави щодо застосування покарання та інших кримінально-правових засобів щодо особи, а також обов'язок особи зазнати цих кримінально-правових засобів. Об'єктом кримінально-правового регулювання у цьому разі є правомірна діяльність держави із застосування кримінально-правових засобів щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

2) *нетрадиційні* для кримінального права (*альтернативні*) суспільні відносини – ті, в яких після правопороджуючого юридичного факту виник інший – позитивний посткримінальний юридичний факт. Такі відносини також регулюються нормами кримінального права, особливість яких полягає у тому, що в їхніх *гіпотезах* передбачається два юридичних факти (юридичний склад) – вчинення особою кримінального правопорушення і позитивний посткримінальний юридичний факт, яким може бути позитивна посткримінальна

¹⁹ Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. С. 120–126.

поведінка такої особи або сприятлива для неї посткримінальна подія. Другий структурний елемент таких норм кримінального права може бути варіативним:

а) містити лише імперативне повноваження держави звільнити особу від кримінальної відповідальності (наприклад: ст. 45, 46 та ін. КК), від покарання (наприклад: ч. 1 ст. 80 КК) або від іншого кримінально-правового засобу (наприклад: ч. 3 ст. 88 та ін. КК) – у такому разі цей структурний елемент є *диспозицією* норми кримінального права;

б) передбачати дискреційне повноваження держави застосувати до особи кримінальну відповідальність чи інші кримінально-правові засоби або звільнити її від їх застосування (наприклад: ст. 47, 48, 75 та ін. КК) – у такому разі цей структурний елемент має одночасно і ознаки *санкції*, і ознаки *диспозиції*.

Об'єктом кримінально-правового регулювання в цих обох випадках є правомірна діяльність держави по відношенню до особи, що вчинила кримінальне правопорушення, і яка може полягати або у виконанні державою обов'язку звільнити особу від усього обсягу чи певної частини кримінально-правових засобів (підпункт «а» вище), або у реалізації дискреційного повноваження застосувати такі засоби чи звільнити від них (підпункт «б» вище).

Друга група суспільних відносин, що регулюються нормами права, вміщеними у чинному КК України, але які не є нормами кримінального права, це суспільні відносини, які складаються між державою і особами, які вчинили суспільно небезпечні й протиправні діяння, що не є кримінальними правопорушеннями. Єдиним правопороджуючим юридичним фактом для цих суспільних відносин є вчинення особою суспільно небезпечного і протиправного діяння до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або у стані неосудності. Звісно, під протиправністю в цьому разі мною розуміється виключно об'єктивна протиправність, яка полягає в порушенні діянням норм іншої галузевої належності, але ніяк не так звана «кримінальна протиправність» чи «порушення кримінально-правової

заборони». Суб'єктами цих відносин є, з одного боку, особа, яка вчинила назване діяння, що не є кримінальним правопорушенням, а з іншого – держава в особі органів кримінального переслідування. Об'єктом цих відносин є лише окремі елементи системи кримінально-правових засобів (за чинним КК: примусові заходи виховного характеру, примусові заходи медичного характеру, спеціальна конфіскація), які не є засобами кримінальної відповідальності.

Такі відносини регулюються вміщеними в КК нормами іншої галузевої належності, точна галузево-правова природа яких ще має бути встановлена. Вірогідно, це є норми адміністративного права. *Гіпотези* цих норм описують юридичний факт – вчинення особою суспільно небезпечного й протиправного діяння у стані неосудності або до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а *диспозиція* – передбачає повноваження держави щодо застосування до таких осіб примусових заходів медичного характеру, примусових заходів виховного характеру або спеціальної конфіскації, а також обов'язок названих осіб зазнати цих кримінально-правових засобів. Об'єктом кримінально-правового регулювання у цьому разі є правомірна діяльність держави із застосування окремих кримінально-правових засобів, що не є кримінальною відповідальністю, щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечне і протиправне діяння, яке не є кримінальним правопорушенням.

Третя, достатньо специфічна група суспільних відносин, що регулюються нормами права, вміщеними в КК України, які також не є нормами кримінального права, є суспільні відносини між державою і особами, які не вчиняли кримінальних правопорушень чи інших суспільно небезпечних і протиправних діянь. Специфіка цих суспільних відносин полягає, зокрема, у тому, що юридичний факт, який їх породжує, міститься в поведінці особи, яка не є суб'єктом саме цих відносин. Йдеться про випадки, коли вчинення кримінального правопорушення чи суспільно небезпечного і протиправного діяння особою, яка є неосудною або не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, крім її правовідносин з державою, породжує

також й інші відносини. Суб'єктами цих інших відносин, з одного боку, є держава, а з іншого або юридична особа, до якої можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру (розділ XIV¹ КК), або третя особа, до якої може бути застосована спеціальна конфіскація (ч. 5 ст. 96² КК). Об'єктом цих відносин є, відповідно, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та спеціальна конфіскація, які не є засобами кримінальної відповідальності.

Такі відносини регулюються вміщеними в КК нормами іншої галузевої належності (вочевидь, це також норми адміністративного права), *гіпотези* яких описують юридичний факт – вчинення іншою особою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного і протиправного діяння у стані неосудності чи до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а *диспозиція* – передбачає повноваження держави щодо застосування до юридичної особи або третьої особи, відповідно, заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб або спеціальної конфіскації, а також обов'язок названих осіб зазнати цих кримінально-правових засобів. Об'єктом кримінально-правового регулювання у цьому разі є правомірна діяльність держави із застосування окремих кримінально-правових засобів, що не є кримінальною відповідальністю, щодо особи, яка не вчиняла ні кримінального правопорушення, ні суспільно небезпечного і протиправного діяння, яке не є кримінальним правопорушенням.

Четверта група суспільних відносин, що регулюються нормами права, які містяться у КК України, проте не є нормами кримінального права, це суспільні відносини, які складаються у разі вчинення особами діянь за обставин, що виключають кримінальну відповідальність. Юридичним фактом, що породжує виникнення цих суспільних відносин, є певна подія (наприклад, за крайньої необхідності або виправданого ризику) чи поведінка іншої особи (наприклад, у разі необхідної оборони чи затримання злочинця), які створюють підставу для правомірного заподіяння особою шкоди. Суб'єктами цих відносин є, з одного

боку, особа, яка правомірно заподіює шкоду за обставин, що виключають її кримінальну відповідальність, а з іншого – інша фізична чи юридична особа, суспільство чи держава, яким така шкода заподіюється. Об'єктом цих відносин є те соціальне благо (цінність), якому заподіюється шкода за обставин, що виключають кримінальну відповідальність. Зокрема, це може бути життя чи здоров'я людини, її свобода, права, власність, громадський порядок тощо.

Такі відносини регулюються вміщеними в КК нормами, *гіпотези* яких описують юридичний факт – подію чи поведінку іншої особи, що є підставою для правомірного заподіяння шкоди, а *диспозиція* – передбачає право, обов'язок чи повноваження особи правомірно заподіяти таку шкоду, а також обов'язок іншого суб'єкта зазнати цієї шкоди, перетерпіти її, змиритися з нею. За галузевою належністю ці норми не є кримінально-правовими, а належать до цивільного права (необхідна оборона та ін.), адміністративного права (виконання наказу та ін.) чи інших галузей права. Об'єктом кримінально-правового регулювання у цьому разі є правомірна поведінка особи у стані, обумовленому наявністю обставини, що виключає її кримінальну відповідальність, щодо заподіяння шкоди інтересам іншого суб'єкта.

П'ята група суспільних відносин, що регулюються нормами права, вміщеними в КК України, є близькими до четвертої, оскільки юридичним фактом, що їх породжує, є діяння особи, яка правомірно заподіює шкоду за наявності обставини, що виключає її кримінальну відповідальність. Ці відносини складаються між такою особою та державою в особі органів охорони правопорядку та їх об'єктом є вся система кримінально-правових засобів, що підлягають застосуванню за вчинення кримінального правопорушення. З огляду саме на такий об'єкт цих відносин, а також на те, що їхній правопороджуючий юридичний факт хоч і є правомірним та не суспільно небезпечним діянням, але за своїми зовнішніми ознаками формально схожий на кримінальне правопорушення, можна ставити питання про галузеву належність цих норм саме до кримінального права.

Гіпотези цих норм як юридичний факт описують правомірне діяння особи, яким вона заподіяла шкоду за наявності обставин, що виключають кримінальну відповідальність, а *диспозиції* – передбачають обов’язок держави виключити не тільки кримінальну відповідальність, а й застосування будь-яких інших кримінально-правових засобів до такої особи, а також право згаданої особи не бути підданою кримінально-правовим засобам за вчинення нею діяння за наявності обставин, що виключають кримінальну відповідальність. Об’єктом кримінально-правового регулювання у цьому разі є правомірна діяльність держави з виключення кримінальної відповідальності та можливості застосування будь-яких інших кримінально-правових засобів до особи, яка вчинила діяння за обставин, що виключають кримінальну відповідальність.

Висновки. Викладене свідчить, що закладений В. Я. Тацієм ще у 1980-х роках підхід до розуміння предмета кримінально-правового регулювання як суспільних відносин, що складаються між особами, які вчинили кримінальні правопорушення, і державою, зберігає свою актуальність та значущість і в сучасний період. Водночас подальший розвиток загального учення про кримінально-правове регулювання дозволяє виділити у предметі такого регулювання й інші складники. З розвитком же законодавства, зокрема, з можливим прийняттям нового КК України, може постати й питання про виділення й інших видів суспільних відносин, що є предметом кримінально-правового регулювання у широкому сенсі.

Список використаних джерел

1. Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали наук. полілогу* (м. Харків, 7 верес. 2018 р.) / [упоряд.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко]. Харків: Право, 2018. С. 11–25.
2. Гришук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права: навч. посіб. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 112 с.

3. Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2014. 224 с.
4. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.
5. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
6. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. Вид. 6-те, перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.
7. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: монографія / В. О. Туляков, Г. П. Пімонов, Н. І. Мітріцян та ін.; за заг. ред. В. О. Тулякова. Одеса: Юрид. літ., 2012. 424 с.
8. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні: монографія. Харків: Право, 2012. 272 с.
9. Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2 (9). С. 1–41.
10. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.
11. Пономаренко Ю. А. Щодо співвідношення кримінального права і кримінального закону. *Сучасні проблеми юридичної науки та практики*: тези доп. та наук. повідом. всеукр. наук.-практ. конф. молод. учених та здобувачів / За заг. ред. М. І. Пано́ва. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2007. С. 180–183.
12. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія / П. П. Андрушко, О. С. Бакумов, Ю. В. Баулін та ін. За заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2024. 494 с.
13. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.
14. Стрельцов Є. Л. До питання про предмет кримінального права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12, № 2. С. 64–73.
15. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін. Київ: ВАІТЕ, 2015. 686 с.
16. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве: монография. Харьков: Вища шк. Изд-во при ХГУ, 1988. 198 с.
17. Тацій В. Я. Кримінально-правові відносини і кримінальна відповідальність. *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали наук. полілогу, м. Харків, 7 верес. 2018 р. / [упоряд.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко]. Харків: Право, 2018. С. 25–30.

18. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.

19. Тацій В. Я. Українська держава і правова система на початку ХХІ століття: виклики правовій науці. В кн.: Тацій В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / упоряд.: О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов; відп. за вип. О. В. Петришин. Харків: Право, 2010. С. 608–636.

20. Чугуников І. І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса: Одес. нац. юрид. акад., 2001. 20 с.

21. Шапченко С. Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2000. Вип. 40. С. 63–67.

REFERENCES

1. Baulin, Yu. V. (2018). Fundamentalni problemy kryiminalnoi vidpovidalnosti. *Fundamentalni problemy kryiminalnoi vidpovidalnosti: materialy nauk*. Polilohu (Kharkiv, 7 veres. 2018 r.) / [uporiad.: Yu. V. Baulin, Yu. A. Ponomarenko]. Kharkiv: Pravo, 11–25 [in Ukrainian].

2. Hryshchuk, V.K. (2009). Poniattia, predmet, metody, zavdannia, funktsii, systema, dzherela ta pryntsypy ukraïnskoho kryiminalnogo prava. Lviv: Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav. 112 p. [in Ukrainian].

3. Dmytruk, M. M. (2014). Kryriminalnyi prostupok: pravova pryroda ta oznaky: monohrafiia. Odesa: Yuryd. lit. 224 p. [in Ukrainian].

4. Dudorov, O.O., Khavroniuk, M.I. (2014). Kryriminalne pravo: navchalnyi posibnyk / Za zah. red. M. I. Khavroniuka. Kyiv: Vaite. 944 p. [in Ukrainian].

5. Petryshyn, O.V., Lukianov, D.V., Maksymov, S.I., Smorodynskyi, V.S. et al. (2020). Zahalna teoriia prava. O.V. Petryshyn (Ed.). Kharkiv: Pravo, 568 p. [in Ukrainian].

6. Tatsiy, V.Ya., Tiutiuhin, V.I., Borysov, V.I. et al. (2020). Kryriminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna. V.Ya. Tatsiy, V. I. Tiutiuhina, V.I. Borysov (Eds.). Kharkiv: Pravo. 584 p. [in Ukrainian].

7. Tuliakov, V.O., Pimonov, H.P., Mitritsan, N.I. et al. (2012). Kryriminalnyi prostupok u doktryni ta zakonodavstvi. V.O. Tuliakov (Ed.). Odesa: Yuryd. lit. 424 p. [in Ukrainian].

8. Naden, O.V. (2012). Teoretychni osnovy kryriminalno-pravovoho rehuliuвання v Ukraini. Kharkiv: Pravo. 272 p. [in Ukrainian].

9. Panov, M.I. (2017). Osnovy metodolohii nauky kryiminalnogo prava. *Visnyk Asotsiatsii kryiminalnogo prava Ukrainy*, 2(9), 1–41 [in Ukrainian].

10. Ponomarenko, Yu.A. (2020). Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryriminalnykh pravoporushen. Kharkiv: Pravo. 720 p. [in Ukrainian].

11. Ponomarenko, Yu.A. (2007). Shchodo spivvidnoshennia kryiminalnogo prava i kryiminalnogo zakonu. *Suchasni problemy yurydychnoi nauky ta praktyky*:

tezy dop. ta nauk. povidom. vseukr. nauk.-prakt. konf. molod. uchenykh ta zdobuvachiv. M.I. Panov (Ed.). Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy, 180–183 [in Ukrainian].

12. Andrushko, P.P., Bakumov, O.S., Baulin, Yu.V. et al. (2024). Za Proiekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: peredumovy rozrobky, kontseptualni zasady, osnovni polozhennia. Yu.V. Baulin, M.I. Khavroniuk (Eds.). Kyiv: Kompaniia VAITE. 494 p. [in Ukrainian].

13. Serdiuk, P.P. (2012). Teoretychni y metodolohichni problemy suchasnoho kryminalnoho prava. Zaporizhzhia: Aktsent Invest-Treid. 800 p. [in Ukrainian].

14. Streltsov, Ye.L. (2015). Do pytannia pro predmet kryminalnoho prava. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*, 12(2), 64–73 [in Ukrainian].

15. Baulin, Yu.V., Buromenskyi, M.V., Holina, V.V. et al. (2015). Suchasna kryminalno-pravova systema v Ukraini: realii ta perspektyvy. Kyiv: VAITE. 686 p. [in Ukrainian].

16. Tatsiy, V.Ya. (1988). Obekt i predmet prestupleniya v sovetskom ugovnom prave. Kharkov: Vishcha shk. Izd-vo pri KhGU. 198 p. [in Ukrainian].

17. Tatsiy, V.Ya. (2018). Kryminalno-pravovi vidnosyny i kryminalna vidpovidalnist. *Fundamentalni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti: materialy nauk. Polilohu* (m. Kharkiv, 7 veres. 2018 r.) / [uporiad.: Yu. V. Baulin, Yu. A. Ponomarenko]. Kharkiv: Pravo, 25–30 [in Ukrainian].

18. Tatsiy, V.Ya. (2016). Obiekt i predmet zlochynu v kryminalnomu pravi. Kharkiv: Pravo. 256 p. [in Ukrainian].

19. Tatsiy, V.Ya. (2010). Ukrainska derzhava i pravova systema na pochatku XXI stolittia: vyklyky pravovii nautsi. In: *Tatsiy V. Ya. Vybrani statti, vystupy, interviu* / uporiad.: O. V. Petryshyn, Yu. H. Barabash, V. I. Borysov; vidp. za vyp. O. V. Petryshyn. Kharkiv: Pravo, 608–636 [in Ukrainian].

20. Chuhunukov, I.I. (2001). Pravovidnosyny ta formy yikh realizatsii u kryminalnomu pravi Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa: Odes. nats. yuryd. akad., 20 p. [in Ukrainian].

21. Shapchenko, S.D. (2000). Mekhanizm kryminalno-pravovoho rehuliuвання v pravovii systemi Ukrainy: poniattia ta struktura. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Yurydychni nauky*, 40, 63–67 [in Ukrainian].

Ponomarenko Yu. A. The issue of the subject of criminal law regulation in the research of V. Ya. Tatsiy and in modern scientific discourse

The article is devoted to the issue of defining the subject of criminal law regulation. Based on scientific research conducted by Professor V. Ya. Tatsiy, as well as other Ukrainian criminologists, the idea was developed that such a subject is social relations regulated by legal norms. At the same time, the statement is put forward about the need to distinguish: firstly, the subject and object of criminal law regulation (with the understanding of the latter as the activity of one of the

participants in social relations regulated by criminal law); secondly, the subject of criminal law regulation and the subject of regulation of the Criminal Code.

It is argued that the norms contained in the Criminal Code regulate five groups of social relations: (1) between the state and persons who have committed criminal offenses, among which traditional and alternative social relations for criminal law are distinguished; (2) between the state and persons who have committed socially dangerous and unlawful acts that are not criminal offenses; (3) between the state and persons who have not committed criminal offenses or other socially dangerous and unlawful acts; (4) between a person who commits an act under circumstances that exclude criminal liability and another natural or legal person, society or the state to whom harm is caused; (5) between the state and a person who committed an act under circumstances that exclude criminal liability. Only the social relations of the first group and, probably, the fifth are criminal-legal in nature; the remaining social relations, regulated by the norms contained in the Criminal Code, have a different branch-legal affiliation.

The elemental content of the structure of each of the named types of social relations is defined and described, the legal facts that generate them are established, and the object of legal regulation within each of these types of social relations is shown.

Key words: *criminal law; criminal offense; criminal liability; subject of criminal law; criminal law regulation; criminal law relations; norm of criminal law; legal fact in criminal law.*